

ORDDANNELSESSTRUKTUREN AF DANSKE KENTAURNOMINALER

EUGENIUSZ RAJNIK

Adam Mickiewicz University, Poznań

ABSTRACT. The present paper reviews different approaches to a type of morphological constructions called *kentaurer* in Danish. These morphological formations, also referred to as *kentaurnominaler* or *gerundiumformer* are productive in the language. The paper offers a morphological classification of these constructions.

INDLEDNING

Formålet med denne artikel er at gøre opmærksom på *kentaurnominaler* i moderne dansk først og fremmest vedrørende deres orddannelse samt til dels deres morfologi og semantik. Jeg vil desuden præsentere forskellige opfattelser af denne slags dannelser. Der findes nogle andre betegnelser for kentaurnominaler. E. Hansen & L. Heltoft (1994:57ff.) bruger denne term, men kalder dem også *kentaurer*, mens R. Zola Christensen & L. Christensen (2005:242) kalder dem *gerundiumformer* eller *kentaurkonstruktioner*.

Den følgende oversigt over kentaurnominaler er ikke udtømmende og gør heller ikke krav på at være det. Jeg har forsøgt at klassificere disse konstruktioner efter deres orddannelsesstruktur. Jeg opstiller de enkelte strukturtyper og beskriver nogle morfologiske fænomener vedrørende de enkelte eksempler. Der er kun udvalgt nogle typiske eksempler. Det materiale, som jeg har samlet, bygger på forskellige grammatikker og artikler, og eksemplerne kommer først og fremmest derfra, og delvist fra aviser, tidsskrifter og Korpus 2000.

Kentaurnominaler stammer fra verber, og denne art konstruktioner er en produktiv dannelsesstype. De udgør en forholdsvis stor del af det danske ordforråd, men kun få af dem findes i danske ordbøger. Med *-en* kan der i dansk dannes abstrakte substantiver til de fleste simple verber. Suffikset *-en* (< fællesnord. **-un*, **-an*) er blevet produktiv under påvirkning af tyske substantiverede infinitiver

på *-en*, der i tysk bliver opfattet som ”substantivische Konversion” (W. Fleischer & I. Barz 1995:49). Dermed hører det til den mest udbredte måde at danne verbal-substantiver. Ifølge Chr. Lisse (1948:50) kan der ved hjælp af *-en* ”dannes rene handlingsabstrakter (med ufuldstændig bøjning) til praktisk talt alle verber, av (sic!) hvilken grund det snarest bør regnes for en bøjningsendelse.” Han nævner bl.a. følgende eksempler: *råben og skrigen, kommen og gåen, gøren og laden, viden og kunnen*.

Udlændinge bruger substantiver såsom *viden, hilsen, prædiken*, som er blevet leksikaliseret, men problemet er, at de ikke altid ved, hvornår man kan anvende de spontant afledte kentaurer, der ikke er leksikaliseret. De ved således ikke, hvornår de må bruges, for der findes mange restriktioner vedrørende deres brug. Jeg kan illustrere dette med nogle eksempler taget fra E. Hansen & L. Heltoft (1994:66):

*deres *venten* hende /statisk/ – deres *venten på* hende /aktivitet/

*hendes *skriften* en kronik /overgang/ – hendes *skriften på* en kronik /aktivitet/

*deres *slåen* børnene /non-durativ aktivitet/ – deres *slåen på* børnene /durativ aktivitet/.

1. FORSKELLIGE OPFATTELSER AF KENTAURNOMINALER

Som nævnt findes der forskellige opfattelser af begrebet kentaurnominaler i dansk faglitteratur. De følgende overvejelser vil først og fremmest bygge på E. Hansen & L. Heltoft (1994) og R. Zola Christensen & L. Christensen (2005), men andre danske sprogforskere har også beskæftiget sig med kentaurnominaler, selv om de ikke har brugt denne term. De beskriver disse konstruktioner på forskellige måder.

I *Elementær Dansk Grammatik* kategoriserer P. Diderichsen (1957:81) *-en*-dannelser på følgende måde: ”En Mellemstilling mellem Infinitiv og Verbal-substantiv indtager Ordene paa *-en* (...): *Køren, Snakken* osv., der kan dannes til næsten alle Verber.”

Aa. Hansen (1967 II) beskriver afledningerne på *-(e)n* i kapitlet *Betegnelser for handling, virksomhed*. Ifølge ham står de ”infinitiven nærmest: de kan bevare hele verbaludtrykket fra den finitte forbindelse i samme udstrækning som denne, de er ubøjelige som denne, men kan modsat denne tage attributive bestemmelser foran sig.” (ibid. s. 279).

Ifølge Aa. Hansen bruges *-en*-afledninger især:

a) hvor intet af de andre verbalsubstantiver har vundet hævd eller har bevaret den rent abstrakte verbale betydning: *hestens traven; (...)* *leve i stille nyden, hold op med den råben og skrigen (...)*;

b) hvor man vil bevare verbalforbindelsen (...): *en evig venden blade i et album (...)*. (ibid. s. 280).

Aa. Hansen (ibid. s. 281) angiver også nogle sammensætninger med disse verbalsubstantiver som sidste led: *partitagen, hensyn(s)tagen, stillesiddende, hovedrysten*.

En grundig gennemgang af kentaurnominaler findes hos E. Hansen & L. Heltoft (1994), som giver en udmærket og detaljeret redegørelse for kentaurer,

hvad angår morfologi, syntaks og semantik, og karakteriserer dem ved, at de ikke har nogen nominale fleksiver eller numerusbøjning. Typisk for disse konstruktioner er, at de kun optræder i singularisform og uden efterstillet bestemt artikel, numeralier eller mængdeadjektiver, men at de kan optræde sammen med foransatte bestemmere (ibid. s. 58), fx

en kortvarig *diskuteren* for og imod;
den(ne) *gøen* og *mjaven* natten lang;
enhver *afvigen* fra traditionen.

E. Hansen & L. Heltoft (ibid. s. 64) betragter nogle verbalsubstantiver med suffikset *-en* som "leksikaliseringer af oprindelige kentaure, fx *gaben, skelen, viden, kunnen, væren, banken, kvidren*", der er forskellige fra de produktive kentaure, bl.a. ved at kunne optræde som andet led i komposita (ibid. s. 64), fx *paratviden, hjertebanken, ikrafttræden, opvågningen, afstandtagen*. De mangler som kentaurene suffigeret bestemt artikel, fx **videnen*, men: *præ(di)kenen, hilsenen*, der ikke opfattes som oprindelige kentaure.

R. Zola Christensen & L. Christensen (2005:242) kalder disse *-en*-dannelser for gerundiumform eller kentaurekonstruktion, fx *lev-en, mal-en, tru-en, gå-en, læs-en, løb-en*, og opfatter dem som "en økonomisk og skriftsproglig teknik, der sætter sprogbrugeren i stand til at danne et nominalt led af et verbum med (eller uden) komplement." (ibid. s. 243).

H. Galberg Jacobsen & P. Skyum-Nielsen (2007:163) bruger termen verbal-substantiver på *-en*, fx *løben*.

Ægte kentaure kan altså opfattes som konstruktioner, der dannes ved at tilføje suffikset *-en* til en simpel, præfigeret eller sammensat verbalstamme – derivater. De kan også opstå ved hjælp af en verbalstamme og en præpositionsforbindelse eller en verbal ordgruppe som basis, men i de to sidste tilfælde kan man betragte kentaure som samannelser, dvs. ord der opstår under to samtidige orddannelsesprocesser, nemlig sammensætning og afledning. De er ubøjelige og optræder kun i singularis, men kan forekomme med ubestemt artikel og med foransatte bestemmere (pronominer, adjektiver, participier, substantiver i genitiv). De indgår ikke i andre orddannelseskonstruktioner. De ældre leksikaliserede kentaure (som beskrevet ovenfor) fungerer lidt anderledes i sproget, men det skyldes, at de ikke opfattes som kentaure af sprogbrugere.

2. KENTAURERNES ORDDANNELSESSTRUKTUR

Kentaurene kan dannes af simple, fx *nysen* (:nyse), eller komplekse verber, fx *fremtræden* (:fremtræde). Følgende verber kan være basis for dem:

1) Simpelt verbum.

De simple verber, som kan danne basis for kentaurnominaler, kan være transitive, intransitive eller reflektive, fx

ageren, banden, banken, blanden, bliven, brokken sig, diskuterer, drikken, finden, giften (sig), given, grublen, gøen, gøren, gåen, henten, higen, hjælpen, holden, hævden sig, håben, jodlen, kommen, kniben, kunnen, laden, leven, lukken sig, læsen, løben, malen, mediteren, pegen, plagen, rumlen, rysten, råben, sidden, skaben, skelen, skelnen, skrigen, skriven, slåen, snakken, snorken, soven, spillen, spisen, stressen, stræben, svirren, syngen, sætten sig, søgen, tagen (sig), truen, tænken, undren, venden, venten, vinken, visnen, vælten, væren, æden sig.

Hertil anføres nogle konteksteksempler:

hans *ageren*; de sultne køers *brølen*; aktiv *handlen*; ingen *holden i hånd*; skrivemaskinens *klapren*; sin faglige *kunnen*; leve i stille *nyden*; hold op med den *råben* og *skrigen*; litterær *skaben*; *skelnen* mellem borgere; *søgen* efter identitet; en vis *undren*; præsidentens *tagen* sig ret til noget; hestens *traven*; komme / være i *vælden*, mellem *væren* og *ikke væren*.

2) Præfiksverbum.

En anden gruppe kentaurnominaler dannes af præfigerede verber, bl.a. med præfikserne *be-*, *for-*, som er fast forbundet med stammen. Det drejer sig først og fremmest om stærke verber, fx *bekræften*, *beståen*, *forbliven*, *forholden sig*, *forsvinden*, *fortællen*.

Nedenfor følger nogle konteksteksempler herpå:

firmaets tiårige *beståen*;
hans *forbliven* i politik;
en kritisk *forholden sig* til situationen;
generationers kommen og *forsvinden*;
skuespillernes *fortællen*.

I mange tilfælde bruges kentaurnominaler ikke ved det simple verbum som basis (fx **holden sig*, **ståen*, **svinden*, **tællen*), men kun ved det afledte verbum, fx *forholden sig* til musik, efter min faders *forsvinden*, en lang *fortællen*.

3) Ægte sammensat verbum.

Der findes nogle kentaurnominaler, som er blevet dannet af et kompositum med en præpositionel verbalpartikel, fx *af*, *fra*, *med*. Det er en fast dannelse, fx

aflytten (:aflytte); *fratræden* (:fratræde): direktørens *fratræden*; *medvirken* (:medvirke): deres aktive *medvirken*.

4) Uægte sammensat verbum.

Uægte sammensætninger, hvor verbet er en løs dannelse med en præpositionel, adverbial eller adjektivisk verbalpartikel, fx *af*, *frem*, *hen*, *ind*, *op*, *sammen*, *til*, *ude*, *øde*, kan også ligge til grund for nogle kentaurnominaler. Verbalstammen, der fungerer som basis, går tilbage til et kompositum, men der findes også ofte en enhedsforbindelse (en ordgruppe), som kan bestå af et verbum og en præposition eller et adverbium / adjektiv, som bærer hovedtrykket. Enhedsforbindelser kan betragtes som faste forbindelser af to selvstændige ord. Enhedsforbindelser bliver dannet først, og senere kan sammensætningerne dukke op, når der er behov for nye ord med en mindre konkret, ordret betydning. Sammensætninger bruges især i skriftsprog, mens enhedsforbindelser bruges i tale-

sprog. Ofte er der en semantisk forskel mellem den komplekse form og enhedsforbindelsen, fx

udeblive ≠ *blive ude*, *ødelægge* ≠ *lægge øde*, sml.
læreren *udeblev* fra timen – de kan *blive ude* på torvet;
jeg *ødelagde* tv'et – tv-serien *lagde* gaderne *øde*.

I disse tilfælde har enhedsforbindelserne hovedsageligt en konkret og sammensætningerne en overført betydning, men så nemt er det alligevel ikke, sml.

aftagen (:*aftage*, sml. *tage af*), *afvigen* (:*afvige*, sml. *vige af*), *fremtræden* (:*fremtræde*, sml. *træde frem*), *henstillen* (:*henstille*, sml. *stille hen*), *henvisen* (:*henvise*, sml. *vise hen*), *indgriben* (:*indgribe*, sml. *gribe ind*), *indtagen* (:*indtage*, sml. *tage ind*), *indtræden* (:*indtræde*, sml. *træde ind*), *opbryden* (:*opbryde*, sml. *bryde op*), *opståen* (:*opstå*, sml. *stå op*), *optræden* (:*optræde*, sml. *træde op*), *sammenstimlen* (:*sammenstimle*, sml. *stimle sammen*), *tiltræden* (:*tiltræde*, sml. *træde til*), *udebliven* (:*udeblive*, sml. *blive ude*), *udtræden* (:*udtræde*, sml. *træde ud*), *ødelæggen* (:*ødelægge*, sml. *lægge øde*).

Til illustration har jeg valgt følgende konteksteksempler:

hans energi er i *aftagen*;
en sikker *fremtræden*;
henstillen af cykler forbudt;
den militære *indgriben* i Kosovo;
indtræden af skattepligten;
livets *opståen* på Jorden;
sangerens første *optræden*; Polens internationale *optræden*;
hans *udebliven*.

5) Verbum + præpositionsforbindelse.

Der findes en gruppe kentaurer, som dannes af en verbalstamme og en præpositionsforbindelse. Orddannelsesmæssigt skal de betragtes som samdannelse. I nogle tilfælde bevares præpositionen i den pågældende samdannelse /se a)/, men undertiden forsvinder den /se b)/ og basen smelter senere sammen med suffikset *-en* og danner en samdannelse:

a) Førsteleddet svarer til præpositionen og styrelsen i en præpositionsforbindelse, sml.

omsiggriben (:*gribe om sig*);
ikrafttræden (:*træde i kraft*): efter lovens *ikrafttræden*.

b) Førsteleddet hører til i et præpositionsled, der mister præpositionen ved overgangen til brug som sammensætningsled, sml.

hovedrysten (:*ryste på hovedet*): en kontant *hovedrysten*;
sabelraslen (:*rasle med en sabel*): meningsløs *sabelraslen*.

6) Enhedsforbindelse (verbal ordgruppe).

En ordgruppe kan også være basis for kentaurnominaler. I så fald er der to muligheder for konstruktionens opståen.

a) Det andet element i en verbal ordgruppe, der fungerer som basis for en kentaurkonstruktion, er et substantiv / adjektiv / adverbium eller en præposition. Disse konstruktioner hører ligesom de ovennævnte /5/ til samdannelse, fx

afskedtagen (:tage afsked), *afstandtagen* (:tage afstand), *bedreviden* (:vide bedre), *fremtrængen* (:trænge frem), *hensyntagen* (:tage hensyn), *ikkeværen* (:være ikke), *indgriben* (:gribe ind), *indskriden* (:skride ind), *indtrængen* (:trænge ind), *medleven* (:leve med), *modværen* (være imod), *omflakken* (:flakke om), *opblussen* (:blusse op), *opvågningen* (:vågne op), *partitagen* (:tage parti), *stillesiddende* (:sidde stille), *stillingtagen* (:tage stilling), *tilbagetræden* (:træde tilbage), *tilbagevendende* (:vende tilbage), *udenadslæren* /med fuge-s/ (:lære udenad).

Følgende kontekstseksempler kan anføres:

en principiel *afstandtagen*;
han er altid fuld af overlegen *bedreviden*;
mangel på *hensyntagen*; denne *hensyntagen*; større *hensyntagen*;
den militære *indgriben* i Irak;
vandets *indtrængen* i kælderens;
hans *medleven* i mine problemer;
en kritisk *stillingtagen*;
hans *tilbagevendende* som partileder.

b) Der findes en særlig kategori af *-en*-dannelser, hvor basis udgøres af en enhedsforbindelse (uægte sammensat verbum), som består af to ord: et verbum + et adverbium / en præposition / et substantiv, men rækkefølgen ændres ikke (jf. E. Hansen & L. Heltoft 1994:59ff.). Konstruktionen fungerer som en ikke-sammensat forbindelse, sml. *flytten om* (:flytte om). Til illustration kan angives følgende eksempler:

(...) den megen *flytten om* på bøgerne (...); familiens *holden fast* ved traditionerne (...); der er nu noget festligt ved denne *lukken op* og *tagen imod*; denne *tagen afsked* går mig på nerverne; denne (manglende) *tagen hensyn*; efter flere års *flakken om* i Sydamerika (...) (ibid. s. 59ff.);
en konstant *flytten rundt*; en råben og *løben frem og tilbage*; *tagen sig sammen*.

3. DIFFERENSER MHT. FREKVENNS ELLER INDHOLD

Ved en del verber forekommer der kentaurer (på *-en*) og verbalsubstantiver på andre suffikser (bl.a. *-else* og *-(n)ing*), som kan konkurrere med hinanden:

1) ordpar af samme stamme med vidtgående overensstemmelse i form, delvist i indhold, men der kan være forskel i frekvens, sml.

fratræden / *fratrædelse*, *ikrafttræden* / *ikrafttrædelse*, fx en lovs *ikrafttræden* frem for en lovs *ikrafttrædelse*, *medvirken* / *medvirkning*, fx under *medvirken* / *medvirkning* af der Kgl. Kapel, *opklæben* / *opklæbning*, fx *opklæbning* af plakater frem for *opklæben* af plakater, *søgen* / *søgning*, *tiltræden* / *tiltrædelse*, fx *tiltrædelse* af en aftale frem for *tiltræden* af en aftale, *vanden* / *vanding*, fx *vandingen* af markerne frem for *vanden* af markerne;

2) ordpar af samme stamme med vidtgående overensstemmelse i form, som frembyder differens med hensyn til indhold, fx

aftagen ≠ *aftagning*, *afvigen* ≠ *afvigelse*, *fremtræden* ≠ *fremtrædelse*, *henstillen* ≠ *henstilling*, *indtræden* ≠ *indtrædelse*, *opstigen* ≠ *opstigning*, *opståen* ≠ *opstand* ≠ *opstandelse*, *skriften* ≠ *skriveri*, *udtræden* ≠ *udtrædelse* ≠ *udtræding* ≠ *udtrædning*.

Hvad angår semantiske forhold mellem kentaurnominaler og verbalstammekonversion (afledninger med nulsuffiks), svarer forskellene i høj grad til forholdet mellem begge modeller: *skrigen* (kontinuum) – *et skrig* (kan danne pluralis). Der findes en tendens i den semantiske differentiering mellem kentaurnominaler og afledninger med nulsuffiks. Kentaurnominalerne betegner en hændelse i dens forløb (varighed), mens de sidstnævnte ord mere eller mindre indskrænker forløbet til et enkelt tilfælde, sml. *skrigen* – *skrig*, *råben* – *råb*, *løben* – *løb*. Denne differentiering er dog på ingen måde uden undtagelser, da begge dannelserne ofte er semantisk meget tætte på hinanden, sml. *hjælpen* – *hjælp*.

4. AFSLUTTENDE BEMÆRKNINGER

Jeg har i det foregående forsøgt at præsentere forskellige opfattelser af kentaurnominaler, som hører til de ofte brugte orddannelsestyper i moderne dansk. De danske lingvister bruger først og fremmest termer såsom kentaurnominaler / kentaure (E. Hansen & L. Heltoft 1994) hhv. gerundiumformer / kentaurekonstruktioner (R. Zola Christensen & L. Christensen 2005). Formålet med artiklen har været at klassificere kentaurnominalerne efter deres orddannelsesstruktur. Det viser sig, at der er mange simple verber, men kun få præfigerede og ægte sammensatte verber, som kan fungere som basis for kentaure. Der findes dog en lang række kentaurnominaler med en verbal ordgruppe, som er basis for dem. Der forekommer nogle forskelle mellem kentaurnominaler og verbalsubstantiver på andre suffikser vedr. anvendelsesfrekvens, men også forskellig betydning.

BIBLIOGRAFI

- Becker-Christensen, Christian et al. (red.). 2005. *Politikens nudansk ordbog med etymologi*. 3. udg. København: Politikens Forlag.
- Christensen, Robert Zola & Christensen, Lisa. 2005. *Dansk Grammatik*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Diderichsen, Paul. 1957. *Elementær Dansk Grammatik*. 2. udg. København: Gyldendal.
- Fleischer, Wolfgang & Barz, Irmhild. 1995. *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. 2. durchgesehene und ergänzte Aufl. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Hansen, Erik & Heltoft, Lars. 1994. Kentaurnominaler i dansk. I: Red. Baron, Irène. *NORDLEX-Projektet – sammensatte substantiver i dansk*. (= LAMBDA 20). Frederiksberg: Institut for Datalingvistik, Handelshøjskolen i København, 57-67.
- Hansen, Erik & Heltoft, Lars. 2000. *Grammatik over det Danske Sprog*. (Under forberedelse): Hansen, Erik: Kapitel III: *Nominaler*. Foreløbig udgave. Roskilde: Roskilde Universitetscenter, Institut for Sprog og Kultur.

-
- Hansen, Aage. 1967. *Moderne Dansk*, bd. II. København: Grafisk Forlag.
- Jacobsen, Henrik Galberg & Skyum-Nielsen, Peder. 2007. *Dansk sprog. En grundbog*. 2. udg. København: Schønberg.
- Lisse, Christian. 1948. Nordisk og unordisk i orddannelsen. Endelser og forstavelser i dansk. I: Nissen, Mogens (red.): *Gør sproget frit. Ved dansk forening til nordisk sprogrøgt*. (= *Vort nordiske modersmål IV*). København: Gyldendal, 41-72.